

**MINTAQADA SANOAT KORXONALARI TUZILMAVIY
KO'RSATKICHLAR TIZIMI VA TAMOYILLARI**

Jabborov Elbek Erkin o'g'li

*Doctoral Researcher, Karshi State Technical University, Karshi,
Uzbekistan*

E-mail: jabborovlbek346@gmail.com

Annotatsiya.

Mazkur tezisda mintaqada sanoat korxonalari faoliyatini baholashda qo'llaniladigan tuzilmaviy ko'rsatkichlar tizimi va ularni shakllantirish tamoyillari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Sanoat korxonalarining tarmoq tarkibi, ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi, investitsion faolligi, innovatsion salohiyati hamda hududiy rivojlanishga ta'sir etuvchi asosiy omillar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, mintaqaviy sanoatni samarali boshqarish va uning raqobatbardoshligini oshirishda kompleks ko'rsatkichlar tizimidan foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: mintaq, sanoat korxonalari, tuzilmaviy ko'rsatkichlar, sanoat tarkibi, investitsiya, innovatsiya, ishlab chiqarish, hududiy rivojlanish, samaradorlik, raqobatbardoshlik.

Abstract.

This thesis examines the system of structural indicators and the principles for assessing industrial enterprises at the regional level. The study analyzes the sectoral composition of industrial enterprises, production capacity, employment, investment activity, innovation potential, and the key factors influencing regional industrial development. Furthermore, it highlights the importance of applying a comprehensive system of structural indicators to

improve the efficiency, sustainability, and competitiveness of regional industry.

Keywords: region, industrial enterprises, structural indicators, industrial structure, investment, innovation, production, regional development, efficiency, competitiveness.

Аннотация.

В данной работе исследуются система структурных показателей и принципы оценки деятельности промышленных предприятий региона. Проанализированы отраслевая структура промышленности, объемы производства, уровень занятости, инвестиционная активность, инновационный потенциал, а также основные факторы, влияющие на региональное промышленное развитие. Особое внимание уделено значению комплексной системы структурных показателей для повышения эффективности управления промышленностью и обеспечения ее конкурентоспособности.

Ключевые слова: регион, промышленные предприятия, структурные показатели, структура промышленности, инвестиции, инновации, производство, региональное развитие, эффективность, конкурентоспособность.

Kirish. Bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, hududlarning sanoat salohiyatini oshirish hamda ishlab chiqarish tarmoqlarini modernizatsiya qilish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mintaqalarda sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishi nafaqat yalpi hududiy mahsulot hajmining o'sishiga, balki yangi ish o'rinlari yaratilishi, eksport salohiyatining kengayishi, innovatsion faoliyatning rivojlanishi va investitsiyaviy jozibadorlikning ortishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat

korxonalari faoliyatini baholashda faqat iqtisodiy natijalar bilan cheklanib qolmasdan, ularning tarmoq, hududiy, texnologik va tashkiliy tuzilmasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sanoatning tarkibiy o'zgarishlarini tahlil qilish, ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish darajasini baholash hamda rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda tuzilmaviy ko'rsatkichlar tizimi muhim ilmiy-amaliy vosita hisoblanadi. Mintaqada sanoat korxonalari tuzilmaviy ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqishda tizimlilik, komplekslik, obyektivlik, taqqoslanuvchanlik, ishonchlilik va amaliy yo'naltirilganlik tamoyillariga asoslanish zarur. Mazkur tamoyillar asosida shakllantirilgan ko'rsatkichlar sanoat tarmoqlarining rivojlanish darajasini baholash, hududlar kesimida mavjud nomutanosibliklarni aniqlash hamda sanoat siyosatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mintaqada sanoat korxonalari tuzilmaviy ko'rsatkichlar tizimi va ularni shakllantirish tamoyillarini ilmiy jihatdan tadqiq etish, baholash mezonlarini takomillashtirish hamda sanoatning barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Mintaqaviy iqtisodiyotning tuzilmaviy holati ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi. Jumladan, hududning tabiiy resurs salohiyati, geografik joylashuvi, transport-logistika imkoniyatlari, tarixiy rivojlanish xususiyatlari, demografik omillar hamda davlatning iqtisodiy siyosati ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, globalashuv, xalqaro savdo aloqalari, raqamli texnologiyalar va innovatsion rivojlanish jarayonlari ham sanoat tuzilmasining transformatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda¹.

Shu nuqtai nazardan, mintaqaviy sanoat korxonalari faoliyatining tuzilmaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilish nafaqat mavjud iqtisodiy holatni

¹ Krugman P. Geography and Trade. -Cambridge, MA: MIT Press, 1991. -142 p. - <https://mitpress.mit.edu/9780262610865/geography-and-trade/>

baholash, balki hududning istiqboldagi rivojlanish yoʻnalishlarini belgilashda ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, sanoatni diversifikatsiya qilish, yuqori qoʻshilgan qiymatli ishlab chiqarishlarni rivojlantirish hamda hududiy raqobatbardoshlikni oshirish boʻyicha strategik qarorlar ishlab chiqishda tuzilmaviy tahlil natijalari muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi².

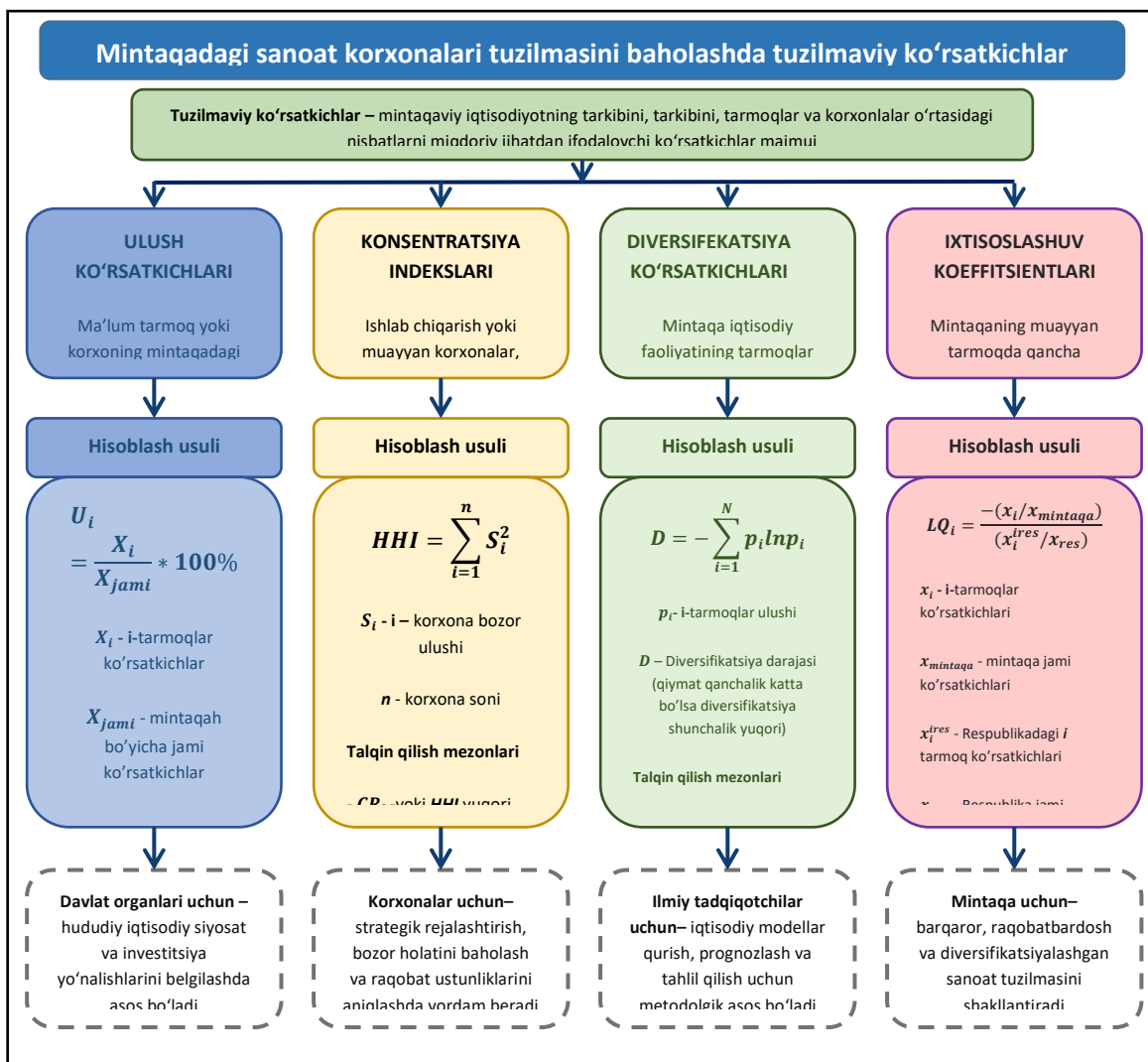
Tuzilmaviy koʻrsatkichlar (structural indicators) - bu iqtisodiy tizimning, tarmoqning yoki mintaqaning ichki tarkibini, uning turli komponentlarining ulushi va oʻzaro munosabatini miqdoriy jihatdan ifodalovchi statistik koʻrsatkichlar majmuidir. Ular iqtisodiy hodisani individual emas, balki tizimiy nuqtai nazardan koʻrib chiqishga imkon beradi. Iqtisodiy adabiyotda tuzilmaviy koʻrsatkichlar mohiyati bir necha nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Birinchidan, ular iqtisodiy tizimning statik holatini - yaʼni muayyan vaqt kesimidagi tarkibiy nisbatlarni aks ettiradi. Ikkinchidan, ularning vaqt davomida oʻzgarishini kuzatish orqali tizimning dinamik evolyutsiyasini aniqlash mumkin. Uchinchidan, turli mintaqalarning tuzilmaviy koʻrsatkichlarini solishtirish iqtisodiy konvergensiya yoki divergensiya tendentsiyalarini aniqlashga xizmat qiladi.

Mintaqadagi sanoat korxonalari tuzilmasini baholashda tuzilmaviy koʻrsatkichlar tizimi muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Ushbu koʻrsatkichlar mintaqaviy iqtisodiyot tarkibini, tarmoqlar va korxonalar oʻrtasidagi nisbatlarni hamda ishlab chiqarishning hududiy xususiyatlarini miqdoriy jihatdan ifodalash imkonini beradi. Tuzilmaviy koʻrsatkichlar tizimi orqali mintaqaning iqtisodiy barqarorligi, raqobatbardoshligi va rivojlanish yoʻnalishlari baholanadi. Tuzilmaviy tahlilda eng muhim koʻrsatkichlardan biri ulush koʻrsatkichlari hisoblanadi. Ushbu koʻrsatkichlar maʼlum bir tarmoq yoki korxonaning mintaqa iqtisodiyotidagi jami koʻrsatkichdagi hissasini aniqlashga xizmat qiladi. Ulush darajasining yuqori boʻlishi mazkur tarmoq

² Myrdal G. Economic Theory and Under-Developed Regions. -London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 1957. -168 p. -<https://archive.org/details/economictheoryun0000myrd>

yoki korxonaning iqtisodiyotdagi yetakchi mavqega ega ekanligini bildiradi. Aksincha, ulushning past bo'lishi yordamchi yoki ikkilamchi faoliyat turi ustunligini ko'rsatadi. Konsentratsiya indeksleri esa ishlab chiqarish yoki bozorning muayyan korxonalar qo'lida qay darajada jamlanganligini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkichlar yordamida bozordagi raqobat muhiti va iqtisodiy kuchlarning taqsimlanish darajasi baholanadi. Konsentratsiya darajasi yuqori bo'lsa, bozor yirik subyektlar nazoratida ekanligi aniqlanadi. Past konsentratsiya esa bozorda ko'plab korxonalar faoliyat yuritayotganini va raqobat muhiti nisbatan rivojlanganligini anglatadi. Diversifikatsiya ko'rsatkichlari mintaqa iqtisodiy faoliyatining turli tarmoqlar bo'yicha qay darajada taqsimlanganligini tavsiflaydi. Diversifikatsiyalashgan iqtisodiyot odatda barqaror va tashqi iqtisodiy ta'sirlarga nisbatan chidamli bo'ladi. Chunki iqtisodiy faoliyatning bir nechta tarmoqlarda rivojlanishi tavakkalchilik darajasini kamaytiradi. Aksincha, iqtisodiyotning bir yoki ikkita tarmoqqa haddan tashqari bog'lanib qolishi hududning iqtisodiy xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ixtisoslashuv koeffitsientlari mintaqaning ma'lum bir tarmoq bo'yicha nisbiy ustunligini aniqlash imkonini beradi. Mazkur ko'rsatkichlar orqali hududning qaysi ishlab chiqarish yo'nalishida yuqori salohiyatga ega ekanligi baholanadi. Agar ixtisoslashuv darajasi yuqori bo'lsa, bu mintaqaning muayyan tarmoqda raqobat ustunligiga ega ekanligini bildiradi. Tuzilmaviy ko'rsatkichlar tizimi amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Davlat organlari ushbu ko'rsatkichlar asosida hududiy investitsiya siyosatini ishlab chiqadi va iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi. Korxonalar esa strategik rejalashtirish, bozor holatini baholash va raqobat ustunliklarini aniqlashda mazkur tahlil natijalaridan foydalanadi. Ilmiy tadqiqotlarda esa tuzilmaviy ko'rsatkichlar iqtisodiy modellar qurish, prognozlash va mintaqaviy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilishning muhim metodologik asoslaridan biri hisoblanadi.

1.2.1-rasm. Mintaqadagi sanoat korxonalari tuzilmasini baholashda tuzilmaviy ko'rsatkichlar tizimi va ularning iqtisodiy ahamiyati³

1.2.1-rasmda hududiy sanoat tuzilmasini kompleks baholash ulush, konsentratsiya, diversifikatsiya va ixtisoslashuv ko'rsatkichlari orqali iqtisodiy rivojlanishning tarkibiy xususiyatlarini aniqlash hamda strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim metodik asos hisoblanadi. Ulush ko'rsatkichlari mintaqaviy iqtisodiyot va sanoat tuzilmasini tahlil qilishda eng muhim analitik vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkich yordamida ma'lum bir tarmoq, korxona yoki iqtisodiy faoliyat turining umumiy iqtisodiy tizimdagi nisbiy salmog'i aniqlanadi. Ulush ko'rsatkichlari iqtisodiy

³ Muallif ishlanmasi

faoliyatning qaysi yo‘nalishlari hudud iqtisodiyotida ustuvor mavqega ega ekanligini baholash imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mintaqada sanoat korxonalari faoliyatini samarali baholash va boshqarishda tuzilmaviy ko‘rsatkichlar tizimi muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur ko‘rsatkichlar sanoat tarmoqlarining rivojlanish holatini kompleks baholash, ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlash, investitsiya va innovatsion faollik darajasini tahlil qilish hamda hududlar o‘rtasidagi tarkibiy nomutanosibliklarni aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot davomida tuzilmaviy ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirishda tizimlilik, komplekslik, obyektivlik, taqqoslanuvchanlik, ishonchlilik va amaliy yo‘naltirilganlik tamoyillariga amal qilish zarurligi asoslandi. Ushbu tamoyillar asosida shakllantirilgan ko‘rsatkichlar tizimi mintaqaviy sanoatni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash hamda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sanoat korxonalari faoliyatini baholashda ishlab chiqarish hajmi, qo‘shilgan qiymat, mehnat unumdorligi, investitsiyalar hajmi, eksport salohiyati, innovatsion faoliyat va resurslardan foydalanish samaradorligi kabi asosiy tuzilmaviy ko‘rsatkichlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv mintaq sanoatining barqaror rivojlanishini ta‘minlash, tarkibiy o‘zgarishlarni samarali boshqarish hamda iqtisodiy o‘sishning sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun mustahkam metodik asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. PF–60-son Farmon, 2022-yil 28-yanvar.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining sanoat siyosatini amalga oshirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. PF–67-son Farmon, 2023-yil 21-iyun.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Sanoat sohasida ishlab chiqarishni tashkil etishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. Prezident qarorlari va farmonlari.

5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining statistik axborotnomasi. – Toshkent, 2025.

6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O‘zbekiston iqtisodiyotining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari bo‘yicha tahliliy ma’lumotlar. – Toshkent, 2025.

